

Cənubi Qafqazın regional identikliyi və integrasiyası

I MƏQALƏ

Cənubi Qafqaz və müasir geosiyasi reallıqlar

Cənubi Qafqazın region kimi geosiyasi aspektdə təhlilinə analitiklər və ekspertlər çox müraciət edirlər. Bu, iki cəhətdən səbəbsiz deyildir. Birincisi, Azərbaycanın II Qarabağ müharibəsində əldə etdiyi Zəfər bütövlükdə regionda geosiyasi dinamikanı və ümumi mənzərəni dəyişmişdir. İkincisi, hazırda bu regionla bağlı geosiyasi proseslər böyük geosiyasi güclər səviyyəsində intensiv olaraq baş verir.

Məsələyə Cənubi Qafqaz dövlətlərinin yeritdiyi siyasət prizmasında yanaşmaq vurğulanan kontekstdə son dərəcə əhəmiyyətlidir. Çünki regionun aparıcı dövləti olan Azərbaycanın proseslərə təsiri çox ciddidir və rəsmi Bakının iştirakı olmadan burada hər hansı təsirli dəyişiklik etmək mümkün deyildir. Ancaq söhbət problemə ciddi yanaşmadan gedirsə, məsələnin nəzəri tərəfinin araşdırılması son dərəcə aktualdır.

Analitik və ekspert yanaşmasından fərqli olaraq əsrlərdir ki, ziddiyyətlər burulğanına salınmış və Avrasiya üçün böyük əhəmiyyət daşıyan bir regionun davamlı (qalıcı) olaraq necə konstruktiv (faydalı, səmərəli, təhlükəsiz, sabit) geosiyasi dəyişiklik müstəvisinə keçə biləcəyinin nəzəri və geosiyasi şərtlərinin nəzəri aydınlaşdırılması zəruridir.

Biz bu nəzəri problemin təhlilinə “Xalq” qəzetində dərc edilmiş və əməkdaşlıq platformasında “Əliyev üçbucağı” adlanan mövzuya həsr edilmiş məqalələr silsiləsində yer almış yanaşma prizmasında baxacağıq. Çünki Prezident İlham Əliyevin üçtərəfli əməkdaşlıq platforması çox ciddi şəkildə regional integrasiyaya və identikliyə təsir edir. Hətta deyə bilərik ki, Azərbaycan Prezidentinin təşəbbüsü etdiyi və həyata keçirdiyi əməkdaşlıq platformasına alternativ yoxdur. Bəs həmin əməkdaşlıq, integrasiya və identiklik modelinin özəllikləri nədən ibarətdir? Onlar Cənubi Qafqazın davamlı konstruktiv və təhlükəsiz geosiyasi “sahədə mövcudluğunu” nə dərəcədə təmin edə bilirlər? Öncə, bir sıra geosiyasi terminlərə nəzər salaıq.

Müasir geosiyasətdə “region” anlayışı

Geosiyasi təlimlərdə “köhnə regionalizm” və “yeni regionalizm” anlayışlarından istifadə olunur. “Köhnə regionalizm”də beynəlxalq münasibətlər sisteminin subyekti kimi ancaq dövlətlər hesab olunurdu. Buna uyğun olaraq konkret regionda differensiasiya və integrasiya prosesləri təhlil edilirdi.

“Yeni regionalizm” integrasiya fenomeni kimi dünya düzəninə çoxqütblülüyünü ifadə edir. Çox müxtəlif sferalarda integrasiyanı, iqtisadi qarşılıqlı asılılığı əks etdirir ki, son nəticədə regional identikliyə gətirib çıxara bilər. Deməli, “yeni regionalizm” özündə regional identikliyə nail olmaq potensialını daşıyır. Tədqiqatçılar regional identikliyi integrasiyanın ən yüksək səviyyəsi kimi xarakterizə edirlər. Və həmin kontekstdə Avropa İttifaqını (Aİ) nümunə kimi göstərirlər. Lakin Aİ ilə bağlı son illər baş verən bir sıra hadisələr Avropada regional identikliyin ziddiyyətlərini ortaya qoymaqladadır. Məsələnin bu tərəfi üzərində dayanmaq Cənubi Qafqazda regional identikliyin ən yüksək integrasiya nümunəsi kimi mahiyyətini dərk etməyə imkan verəcək.

Avropa identikliyinin ziddiyyətləri

Avropada regional identiklik prosesi XVII əsrdən başlamışdır, lakin hələ də başa çatmamışdır. XX əsrin ikinci yarısı və XXI əsrin əvvəllərində avropalıların identikliyi yüksək səviyyəyə qalxmışdı. Ancaq meydana çıxan maliyyə və miqrasiya böhranları bir çox aspektlərdə Aİ üzvlərinin hələlik ortaq dəyərlərə malik olmadığını göstərdi. Maliyyə böhranında aydın oldu ki, bir sıra inkişaf etmiş Avropa dövləti iqtisadiyyatda proteksionist mövqe tutur və digərlərinə yardım etmək fikrində deyildir. İtaliyanın qarşılaşdığı böhranda bu, özünü göstərdi. Bununla yanaşı, avropalılar miqrantlara münasibətlərdə tutduqları mövqeləri ilə fərqli dəyərlərə üstünlük verdiklərini də nümayiş etdirdilər.

Bunlardan başqa, bir sıra Avropa dövləti digər Avropa dövlətlərinə qarşı integrasiya olunmaq mövqeyindən deyil, əksinə uzaqlaşmaq mövqeyindən çıxış etdiyini göstərdi. Buna görədir ki, Brexit meydana gəldi və bu prosesin davam etməsi gözlənilir. Son aylar avropalılar ortaq müdafiə mövqeyi seçməkdə çətinlik çəkirlər. Onlar “Ağ Kitab”ı qəbul etsələr də, ona praktika-də əməl etməkdə ortaq mövqeyə gələ bilməmişlər. Son debatlarla hətta bir-birini ittiham edirlər.

Belə alınır ki, XXI əsrin üçüncü onilliyində Aİ-ni regional integrasiya nümunəsi kimi göstərmək doğru deyildir. Dünyanın müxtəlif regionlarında identiklik məsələsinin fərqli reallaşması bir zərurətə çevrilmişdir. Bu prizmada Azərbaycanın liderliyi ilə Cənubi Qafqazda regional identikliyə nail olunması olduqca maraqlı və aktual məsələ təsiri bağışlayır.

Bu məqamda Cənubi Qafqazın region kimi geosiyasi xarakteristikası və ya ümumi obrazı aydınlaşdırılmalıdır.

Cənubi Qafqazın “Hettne obrazı”

Burada “Hettne obrazı” məcazdır və “yeni regionalizm”in banilərindən biri olan İsveçli alim B.Hettnenin regionlarla bağlı kriteriyalarına işarədir. Həmin kriteriyalar

prizmasında Cənubi Qafqaz hansı növ regiona aiddir? B.Hettneyə görə, regionallıq regionun birləşmə səviyyəsini və regional quruculuq dərəcəsini müəyyən edir. Bu baxımdan regionallığın beş mərhələsini ayırmaq olar.

1. Regional məkan
2. Regional kompleks
3. Regional icma
4. Regional birlik
5. Regional dövlət

Bu bölgüyə uyğun regional təşkilatlanmanın üç mərhələsi ayrılır.

1. “Regionallığa qədərki” mərhələ
2. Regional integrasiyanın regional qarşılıqlı əlaqələr mərhələsi
3. Regional təşkilatlanmanın final mərhələsi

Birinci mərhələdə region regional kooperasiyanın xüsusi alətlərinə malik deyildir, yəni integrasiyanın necə baş verməsinin praktiki üsulları aydın olmur. İkinci mərhələdə region dövlətləri arasında bazar və cəmiyyətlərin tələbatlarına uyğun mədəni, iqtisadi, siyasi və hərbi əməkdaşlıq prosesləri üstünlük təşkil edir. Nəhayət, üçüncü mərhələdə region özünün regional identikliyinə, legitimliyinə və dəqiq müəyyən edilmiş qərarlar qəbul etmə mexanizminə sahibdir. Həmin keyfiyyətdə region beynəlxalq münasibətlərin aktiv iştirakçısıdır.

Cənubi Qafqazı vurğulanan mərhələlərdən hansına aid etmək olar? Bunun üçün regiona II Qarabağ müharibəsinə qədərki və ondan sonrakı mərhələlər prizmasında baxmaq lazımdır.

1993-cü ilin ikinci yarısına qədər Cənubi Qafqaz

B.Hettne kriteriyalarına görə, XVII əsrin ikinci yarısından XXI əsrin 20-ci illərinə qədər Cənubi Qafqaz “regionallığa qədər” mərhələdə olmuşdur. Doğrudur, burada Rusiya imperiyası və sonra SSRİ sabitlik və ölkələrarası əlaqələr yaratmışlar. Lakin bu proses təbii, bərabərhüquqlu və regionun maraqlarına əsaslanmamışdır. Buna görə də tam olaraq Cənubi Qafqazı Hettne mənasında region hesab etmək çox çətindir (xatırladaq ki, B.Hettne, digər İsveç alimi F.Soderbaumla birgə “yeni regionalizm” təliminin yaradıcısıdır).

Digər tərəfdən, göstərilən müddətdə Cənubi Qafqazda daim ixtilaflar, hərbi toqquşmalar, qonşu dövlətin ərazisinə, mədəniyyətinə, coğrafiyasına, demoqrafik yapısına təcavüzlər baş vermişdir. Çünki bu region daxili deyil, xarici ölkənin nəzarəti altında qalmışdır və o da özünə uyğun düzen qurmağa çalışmışdır. Bu prosesə etiraz dalğası XX əsrin ikinci onilliyində geniş vüsət alsada, region İmperiyada qurtulub sovetlərin təsiri altına düşərək “asılı region” olmuş və ya “regionallığa qədərki” mərhələni keçə bilməmişdir.

Sovetlərdə də Cənubi Qafqazın gerçək

mənada “region” olmadığını sübut edən faktlar Qərbi Azərbaycana geosiyasi faktor və qərbi azərbaycanlılara demoqrafik gerçəklik kimi olan münasibətdə özünü göstərir. Belə ki, 1918-1920-ci illər, 1922-1936-cı illər, 1948-1953-cü illər, 1989-1992-ci illərdə azərbaycanlıların aborigen olduqları ərazilərdən zülmə deportasiya edilmələri Cənubi Qafqazın 70 il davam edən sovet dönmində təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məkanı olmadığını göstərir.

Bu zaman nə beynəlxalq təşkilatlar (öncə Millətlər Liqası, sonra isə BMT-nin sənədlərində bir dəfə də olsun “Qərbi Azərbaycan” ifadəsinə rast gəlinmir). Hətta “Ermənistandan qovulan azərbaycanlılar” ifadəsi yoxdur. Sovetlərin qəbul etdikləri uyğun sənədlərdə də nə “Qərbi Azərbaycan” geosiyasi, coğrafi, demoqra-

fik vahid kimi göstərilir, nə də qərbi azərbaycanlıların deportasiyası məsələsi əksini tapır. BMT-nin məlum 4 qətnaməsində də terminoloji aydınlıq və birmənalı təqdimat yoxdur.

Bu o deməkdir ki, 1918-1991-ci illərə qədər beynəlxalq aləm və SSRİ Cənubi Qafqazın tarixi, real, gerçəkçi geosiyasi və siyasi-coğrafi kimliyini etiraf etməmişlər. Belə olan halda hansı mənada B.Hettne kriteriyalarını Cənubi Qafqaza aid etmək olar? Mümkün deyildir. Ona görə də 1993-cü ilə qədərki müddətdə Cənubi Qafqaz real “regionalizmə qədər” mərhələdə olmuşdur.

1993-cü ildən sonra: ikinci mərhələyə keçid cəhdləri

Heydər Əliyevin Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi ilə Cənubi Qafqazda regionalizmin bir neçə əlaməti formalaşmağa başladı. Onun üç əlaməti vardır.

Birincisi, Azərbaycanın “Əsrin müqaviləsi”ni imzalamaqla və yeni enerji siyasəti yeritməklə son yüzillərdə ilk dəfə regionun hər bir dövləti üçün faydalı ola bilən əməkdaşlıq platforması yaratmasından ibarətdir. Ancaq bu təşəbbüsün qarşısını Ermənistanın təcavüzkar siyasəti alırdı və onu tam reallaşmağa qoymurdu. Buna baxmayaraq, müasir mərhələdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan Gürcüstanı strateji tərəfdaş statusunda regional əməkdaşlıq prosesinə daxil edə bildi.

İkincisi, Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri son 300 ildə ilk dəfə olaraq tam regional kontekstə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq müstəvisinə keçdi. Təcrübə göstərdi ki, bu nümunə bütövlükdə regionda regionalizmin baza modeli ola bilər.

Üçüncüsü, Azərbaycan “Qafqaz Evi” ideyasını Cənubi Qafqaz kontekstində daha da aktuallaşdırmaq üçün addımlar atdı. Bu ideyanın bütövlükdə regiona yeni münasibətlər sistemi gətirəcəyinə rəsmi Bakı əmin idi.

Lakin 2020-ci ilin payızının 44 günü göstərdi ki, Ermənistanın real olaraq regionalizm modelinə üstünlük verməsi üçün bir neçə məcburiyyət zəruri imiş. Azərbaycan ordusu Ermənistan ordusunu darmadağın edərək ərazi bütövlüyünü tam bərpa etdikdən sonra regionalizmin üçüncü mərhələsi haqda real düşünmək imkanı yarandı.

Bununla aydın olur ki, 1993-cü ildən 2020-ci ilə qədər əsasən Azərbaycanın təşəbbüsü ilə müəyyən mədəni, iqtisadi, siyasi və hərbi əməkdaşlığa cəhdlər olmuş, ancaq erməni təcavüzkarlığı onların qarşısını almışdır. Bu da həmin müddətdə regionalizmin ikinci mərhələsinin tam baş tutmadığını və buna görə də əlavə ciddi prosesə ehtiyacın olduğunu deyə bilərik.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki, fəlsəfə elmləri doktoru